TEZ ONAYI

Sibel GÖZEL tarafından hazırlanan "Orta Asya Petroglifleri" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri	Unvanı, Adı ve Soyadı	Çalıştığı Kurum	Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu *onaylıyorum / onaylamıyorum*	İmza
Başkan	Prof. Dr. Aynagül Cooşbekova	"İ. Arabayev" Kırgız Devlet Üniversitesi	тастыктаймын	
Üye	Doç. Dr. Alpaslan AŞIK	KTÜ "Manas"	Onaylıyorum	
Üye	Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev	KTÜ "Manas"	katılmadı	
Üye	Doç. Dr. Cengiz BUYAR	KTÜ "Manas"	Onaylıyorum	
Üye	Doç.Dr. Y. E. GÜRBÜZ	KTÜ "Manas"	onaylıyorum	
Üye	Doç.Dr. Amantur CAPAROV	K.C.Milli Bilimler Akademisi	Тастыктаймын	
Üye	Yrd.Doç. Dr. Zuhra Altımışova	KTÜ "Manas"	onaylıyorum	

Tez Savunma Tarihi: 27/12 / 2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tez Enstitü Yönetim Kurulu 19/12/21 sayılı ve 31/12/19 tarihli kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mustafa ORÇAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü V.

ПРОТОКОЛ

Сибел Гөзел даярдаган «Борбордук Азия петроглифтери» аттуу диссертациясы төмөндө көрсөтүлгөн жюри тарабынан *бир добуштан / көпчүлүк добуш* менен Кыргыз-Түрк “Манас” университети Коомдук илимдер институтунун “Тарых” багытында магистрдик диссертациясы катары кабыл алынды.

Жюри	Академиялык даражасы, аты-жөнү	Иштеген жери	Диссертациянын мазмуну жана сапаты боюнча магистрдик диссертация деп *тастыктайм/ тастыктабайм*	Колу
Төрайым	т.и.д. проф., А. Р. Жоошбекова	«И. Арабаев» атындагы Кыргыз Мамлекеттик университет	тастыктайм	
Мүчө	доцент, PhD А. Ашык	КТУ «Манас»	тастыктайм	
Мүчө	т.и.д. проф., Ж. Б. Алымбаев	КТУ «Манас»	катышкан жок	
Мүчө	доцент, PhD Ж. Буяр	КТУ «Манас»	тастыктайм	
Мүчө	доцент, PhD Ю. Э. Гүрбүз	КТУ «Манас»	тастыктайм	
Мүчө	т.и.к.,доц. А. З. Жапаров	КР Улуттук Илимдер Академиясы	тастыктайм	
Мүчө	доцент м.а. PhD З. Алтымышова	КТУ «Манас»	тастыктайм	

Диссертацияны коргогон күнү: 27/12 / 2019

Жюри тарабынан кабыл алынган диссертация Институттун башкаруу кеңешинин 19/12/21 номердүү жана 31/12/19 күнкү чечими менен бекитилди.

Проф. Докт. Мустафа ОРЧАН
Коомдук илимдер институтунун мүдүрү м.а.

ÖZ

Hazırlayan	**:** Sibel Gözel
Üniversite	**:** Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	**:** Tarih
Tezin Niteliği	**:** Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xvii+120
Mezuniyet Tarihi	: …/…/2019
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Kubatbek Tabaldiev

Orta Asya Petroglifleri

Orta Asya'da farklı dönemlerden beri yaşayan halklar, yaşadıkları olayları resme dönüştürerek petroglifleri ortaya çıkarmıştır. Petroglifler, tarihi olayları anlamamızı sağlayan görsel kaynaklardandır. Eski halklar, duygularını ve düşüncelerini petrogliflerde yansıtmıştır. Bu sayede onların kültürleri hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Orta Asya'daki eski halkların tarihi gelişimi ile hayat tarzı arasında ilişki bulunmaktadır.

"Orta Asya Petroglifleri" adlı bu çalışmanın giriş bölümünde öncelikle petroglifin tanımı yapılmış ve Türkiye'de yapılan çalışmalarda petroglife ne ad verildiği üzerine bilgiler sunulmuştur. Sonrasında ise petrogliflerin hangi amaçlar doğrultusunda yapıldığına dair fikirler sunulmuştur. Ardından Orta Asya petrogliflerini araştırma çalışmalarının ne zaman başlatıldığı ve kimler tarafından araştırıldığı hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümde Orta Asya petrogliflerine dair araştırmalar hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölüm kendi içinde Kırgızistan Petroglifleri Araştırma Tarihi, Kazakistan Petroglifleri Araştırma Tarihi, Özbekistan Petroglifleri Araştırma Tarihi, Sibir Altay Petroglifleri Araştırma Tarihi, Hakasya Petroglifleri Araştırma Tarihi olmak üzere 5'e ayrılmaktadır. Orta Asya Petroglifleriyle ilgili çalışmalar ilk olarak 19.yy.da başlamıştır. Orta Asya Petroglifleri ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen Y.A.Şer, Hludov, Pomaskina, Taşbaeva, Hujanazarov, Rogocinskiy, Martınov, Soltobaev, Coldoşov, K.Ş.Tabaldiev ve Hudyakov'un çalışmaları en bilinen çalışmalardır.

İkinci bölümde petrogliflerin yer aldığı alanlar üzerinde durulmuştur. Kırgızistan petroglif alanları, Kazakistan ve Özbekistan petroglif alanları, Sibir-Altay petroglif alanları ve Hakasya petroglif alanları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde öncelikle petrogliflerin yer aldığı alanların coğrafi özellikleri hakkında bilgiler verilmiş, sonrasında ise bu alanlarda yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Burada; Saymalı Taş, Tamgalı Taş, Sarmışsay, Minusinsk, Ukok gibi önemli petroglif alanları üzerinde daha ayrıntılı bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise petrogliflerde yer alan genel konulardan bahsedilmektedir. Bu bölüm kendi içinde Antropomorf görüntüleri, zoomorf görüntüleri, dini ritüeller ve mitolojiden oluşmaktadır. Bu bölüm görsel kaynaklardan oluşmaktadır. Ayrıca bu bölümde petrogliflerin tasnifi yapılmıştır. Petrogliflerin tasnifi sonucunda ise, Orta Asya'da eskiden beri yaşayan halkın geleneksel kültürü, dini inançları üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır ve sosyal yaşamı hakkında bilgiler elde edilmiştir. İnsanların günlük hayatlarında ilişkili oldukları nesneleri kayalara çizdikleri anlaşılmaktadır. Bu sahneler sayesinde eski halklar hakkında bilgiler elde edilmektedir. Petrogliflerde yer alan hayvan tasvirleri sayesinde o dönemde yaşayan hayvanları tespit edilmektedir. Buna ek olarak bu hayvanların o toplumlardaki yeri ve önemi üzerine de yorum yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Örneğin; genellikle geyik, buğu, köpek, kuş, at, kurt, kaplan vb. hayvanların tasvirleri bulunması, bize bu toplumların hayvancılık ve avcılıkla uğraşmış olduklarına dair fikir vermektedir. Bununla birlikte petroglif kompozisyonlarında genellikle avcılık, dini törenler ve mitolojik unsurların yer aldığı görülmektedir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise Orta Asya Petroglifleri hakkında genel bilgiler verilmiş ve petroglif araştırmaları sırasında yaşanan sorunlar ele alınmıştır. Petrogliflerin yok olmasına sebep olan unsurlara ve bunların önlenmesine dair çözüm önerilerine yer verilmiştir. Sonuç bölümünün ardında yer alan ekler bölümünde ise konu ile ilgili resimlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Orta Asya Petroglifleri, Araştırma Tarihi, Orta Çağ, Eski Çağ, Resimler.*

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	**:** Сибель Гөзел
Университет	**:** Кыргыз-Түрк "Манас" университети
Багыты	: Тарых
Иштин сыпаты	**:** Магистрдик диссертация
Беттердин саны	**:** xvii+220
Бүтүрүү датасы	:…/…/….
Илимий жетекчи	**:** Т.и.д., проф. Кубатбек Табалдиев

Борбордук азия петроглифтери

Орто Азияда ар түрдүү доорлордо жашаган элдер өз баштарынан өткөргөн окуяларын сүрөткө айлантып, петроглифтерди жаратышкан. Петроглифтер тарыхый окуяларды жакшылап түшүнүүбүзгө жардам берген визиуалдык булак болуп эсептелет. Байыркы адамдар өздөрүнүн сезимдерин жана ой-пикирлерин петроглифтерде чагылдырышкан. Ушундан улам алар тууралуу маалыматтар бизге келип жетти. Орто Азиянын байыркы элдеринин тарыхый өсүп-өнүгүшү менен жашоо образынын ортосунда чоң байланыш бар.

"Орто Азиянын петроглифтери" аттуу изилдөөбүздүн киришүү бөлүмүндө эң оболуу петроглифтерге аныктама берилди жана Түркияда жасалган изилдөөлөрдө петроглифке кандай ат ыйгарылгандыгы боюнча маалыматтар берилди. Андан кийин петроглифтердин эмне максаттар пайда болгондугу тууралуу пикирлер орун алды. Аны улай Орто Азиядагы петроглифтерди изилдөө иштеринин качан башталгандыгы жана кимдер тарабынан изилденгендиги боюнча маалыматтар берилди.

Изилдөөнүн биринчи бөлүмүндө Орто Азия петроглифтерине тиешелүү изилдөөлөр боюнча маалыматтар берилди. Бул бөлүм өз ара Кыргызстандагы петроглифтердин изилдениш тарыхы, Казаксандагы петроглифтердин изилдениш тарыхы, Өзбекстандагы петроглифтердин изилдениш тарыхы, Сибирь-Алтай петроглифтеринин изилдениш тарыхы, Хакасиядагы петроглифтердин изилдениш тарыхы болуп 5 майда бөлүккө бөлүндү.

Орто Азиядагы петроглифтер боюнча изилдөөлөр эң алгачкы жолу XIX кылымда башталган. Орто Азиядагы петроглифтер боюнча бир нече изилдөөлөрдүн жүргүзүлгөндүгүнө карабастан Я.А.Шер, Хлудов, Помаскина, Ташбаева, Худжаназаров, Рогожинский, Мартынов, Солтобаев, Жолдошов, К.Ш.Табалдиев жана Ю.В.Худяковдун эмгектери эң белгилүү изилдөөлөрдүн катарын толуктайт.

Изилдөөнүн экинчи бөлүмүндө петроглифтер жайгашкан аймактар тууралуу сөз кылынды. Кыргызстандагы петроглифтер орун алган аймактар, Казакстан жана Өзбекстандагы петроглиф зоналары, Сибирь-Алтай петроглиф аймактары жана Хакасиядагы петроглифтер жайгашкан аймактар тууралуу маалыматтар берилди. Бул бөлүмдө эң оболу петроглифтер жайгашкан

аймактардын географиялык өзгөчөлүктөрү тууралуу маалыматтар берилди, андан соң бул аймактарда жасалган изилдөөлөр боюнча сөз кылынды. Саймалы-Таш, Тамгалы-Таш, Сармышсай, Минусинск, Укок сыяктуу маанилүү петроглифтер жайгашкан локациялар боюнча кеңири маалыматтарды берүүгө аракет жасалды.

Үчүнчү бөлүмдө петроглифтердин тематикалары тууралуу сөз кылынды. Бул бөлүм ич ара антропоморфтук сүрөттөр, зооморфтук сүрөттөр, диний ритуалдар жана мифология болуп бөлүнөт. Бул бөлүмдө петроглифтер тематикасы боюнча классификацияланды. Классификациянын жыйынтыгында Орто Азиянын байыркы калкынын салттык маданияты, диний ишенимдери боюнча иликтөөлөр жасалды. Ишенимдери жана социалдык жашоосу тууралуу маалыматтар алынды. Адамдар күнүмдүк жашоосу менен байланышта болгон нерселерин аска бетине тартышкандыктары белгилүү. Бул сценалардан улам байыркы адамдар жөнүндө маалыматтар алынды. Петроглифтердеги жаныбарлардын сүрөттөрүнөн улам ал доордо кайсы жаныбарлардын жашагандыгы аныкталды. Ошондой эле сүрөттөгү жаныбарлардын ал доордун адамдарынын жашоосундагы ээлеген орду жана ролу боюнча ой-пикир жаратууга да мүмкүнчүлүк болууда. Мисалы, кийик, бугу, ит, куш, ат, карышкыр, жолборс ж.б. жаныбарлардын сүрөттөрүнүн болушу бизге ошол коомдун мал чарбачылыгы жана аңчылык менен алектенгендигине байланыштуу ой-пикирлерди берип жатат. Мунун менен кошо петроглиф композицияларында жалпысынан аңчылык, диний жөрөлгөлөр жана мифологиялык элементтердин орун алгандыгын көрөбүз.

Изилдөөнүн корутунду бөлүмүндө Орто Азиянын петроглифтери боюнча жалпы маалыматтар берилди жана петроглифтерди изилдөө учурунда келип чыккан көйгөйлөр баяндалды. Петроглифтердин жоголуп кетүүсүнө себеп болгон элементтерге жана аны алдын алуу, көйгөйлөрдү чечүү маселелери боюнча сунуштар айтылды. Корутунду бөлүмүнөн кийинки кошумчалар бөлүмүндө темага байланыштуу сүрөттөр орун алды.

Ачкыч сөздөр: *Орто Азиянын петроглифтери, изилдениш тарыхы, Орто кылым, байыркы доор, сүрөттөр.*

АБСТРАКТ

Автор : Сибел Гозел
Университет : Кыргызско-турецкий университет «Манас»
Направление : История
Тип диссертации : Магистерская диссертация
Количество страниц : xvii+220
Дата окончания : / /2019
Научный руководитель : Д.и.н., проф. Кубатбек Табалдиев

Петроглифы центральной азии

Народы, проживающие на территории Центральной Азии в различные периоды, описывали свой быт и пережитые события посредством петроглифов. Петроглифы представляют собой визуальные источники, которые помогают нам понять исторические события. Древние народы отражали свои чувства и мысли в наскальных изображениях, благодаря этому мы получили ценную информацию об их культуре. Таким образом, существует связь между историческим развитием древних народов Центральной Азии и их образом жизни.

Во введении настоящей диссертационной работы под названием «Петроглифы Центральной Азии» было дано определение понятию «петроглиф», а также информация о том каким образом описываются наскальные рисунки в научных исследованиях, проведённых в Турции. Далее представляются различные мнения относительно предназначения петроглифов. Кроме того, приводится информация о том, когда начались исследования петроглифов в Центральной Азии и кем они были изучены.

В первой главе настоящего исследования приводится информация об исследованиях петроглифов в Центральной Азии. Данная глава в свою очередь делится на 5 следующих разделов: «История изучения петроглифов Кыргызстана», «История изучения петроглифов Казахстана», «История изучения петроглифов Узбекистана», «История изучения петроглифов Сибирского Алтая», «История изучения петроглифов Хакасии». Исследования петроглифов Центральной Азии впервые начались в 19 веке. Несмотря на то, что было проведено очень много исследований касательно петроглифов в Центральной Азии, самые известные работы принадлежат следующим учёным: Я.А.Шер, Хлудов, Помаскина, Ташбаева, Худжаназарова, Рогожинский, Мартынов, Солтобаев, Джолдошов, К. Ш. Табалдиев и Худяков.

Во второй главе диссертационной работы акцентируется внимание на территориях, где расположены петроглифы. Таким образом, приводится информация о территориях с петроглифами в Кыргызстане, Казахстане,

Узбекистане, Сибирском Алтае и Хакасии. В данной главе, прежде всего, предоставляется информация о географических особенностях территорий с наскальными изображениями. Более подробно описываются следующие местности, где находится наиболее большое количество различных петроглифов: Саймалы Таш, Тамгалы Таш, Сармышсай, Минусинск и Укок.

В третьей главе исследования затрагиваются общие вопросы относительно петроглифов. Настоящая глава охватывает информацию об антропоморфных изображениях, зооморфных изображениях, религиозных ритуалов и мифологии. Кроме того, даётся общая классификация петроглифов. В результате классификации петроглифов была произведена попытка описать с помощью религиозных культов традиционную культуру народов, которые долгое время жили на территории Центральной Азии. Таким образом, была получена информация об их верованиях и общественной жизни.

Таким образом, становится ясно, что древние народы изображали на скалах объекты, с которыми они наиболее часто имели дело в своей повседневной жизни. Благодаря петроглифам, мы можем узнать о жизни древних народов. Наряду с этим, благодаря изображениям животных на петроглифах, мы получили информацию о животных, обитавших в этот период. Кроме того, это даёт возможность прокомментировать место и значение данных животных в контексте древнего общества. Например, изображения таких животных, как олень, собака, птица, лошадь, волк, тигр, дают нам представление о том, что данные общества занимались животноводством и охотой. Однако композиции наскальных изображений обычно включают в себя такие события как охота, религиозные обряды и мифологические элементы.

В заключительной главе настоящей исследовательской работы приводится общая информация о петроглифах Центральной Азии, а также затрагиваются проблемы, возникшие в ходе исследований петроглифов. Наряду с этим, затрагиваются процессы, вызывающие разрушение петроглифов и способы их предотвращения. В разделе приложений после заключительной главы приведены фотографии относительно темы исследования.

Ключевые слова: *Петроглифы Центральной Азии, История изучения, Средние века, Древние века, Рисунки.*

ABSTRACT

Author : Sibel Gözel
University : Kyrgyz-Turkish Manas University
Department : History
Type of Thesis : Master Degree Thesis
Number of Pages : xvii+220
Date of Graduation : / / 2019
Supervisor : Prof. Dr. Kubatbek TABALDİEV

Middle Asia Petroglyphs

Peoples who have lived in Central Asia since different periods have transformed their events into paintings and have created petroglyphs. Petroglyphs are visual sources that enable us to understand historical events. Ancient peoples reflected their feelings and thoughts in petroglyphs. In this way, information about their culture was reached. There is a relationship between the historical development of ancient peoples in Central Asia and their lifestyle.

In the part of introduction of this study called" Central Asian petroglyphs", the definition of petroglyph was first made and information on what petroglyph is called is presented in the studies conducted in Turkey. Afterwards, ideas about the purpose of making petroglyphs are presented. Then, information was given about when the research studies on Central Asian petroglyphs were started and by whom they were investigated.

In the first part of the study, information about the researches of Central Asian petroglyphs is given. This part is divided into 5 categories as Research History of Petroglyphs of Kyrgyzstan, Research History of Petroglyphs of Kazakhstan, Research History of Petroglyphs of Uzbekistan, Research History of Petroglyphs of Sibir Altay, Research History of Petroglyphs of Khakassia. Studies on the Petroglyphs of Central Asia first began in the 19th century. Although many studies have been made on Central Asian petroglyphs, the works of Y.A.Sher, Hludov, Pomaskina, Tashbaeva, Hudzhanazarov, Rogozhinskiy, Martinov, Soltobaev, Zholdoshov, K. Sh. Tabaldiev and Hudyakov are the best known.

The second part focuses on the fields of petroglyphs. Information about Kyrgyzstan petroglyph fields, Kazakhstan and Uzbekistan petroglyph fields, Sibir-Altay petroglyph fields and Khakassia petroglyph fields are provided. In this part, first of all, information about the geographical features of the petroglyphs is given and then the studies in these fields are mentioned. Here more detailed information has been tried to be given on important petroglyph fields such as Saimaly Tash, Tamgaly Tash, Sarmyshsai, Minusinsk, Ukok.

In the third part, the general issues in petroglyphs are mentioned. This part in itself consists of anthropomorphic images, zoomorph images, religious rituals and mythology. This part is a visual record and also in this part the classification of petroglyphs has been made. As a result of the classification of petroglyphs, the

traditional culture of the people who lived in Central Asia for a long time has been tried to be explained through religious

cults. Information about the ancestors and social life were obtained. It is understood that people draw the objects they are related to in their daily lives on the rocks. These scenes provide information about ancient peoples. Through animal depictions in petroglyphs, animals living in that period were identified. In addition, it makes it possible to comment on the place and importance of these animals in those societies. For example; usually deer, dog, bird, horse, wolf, tiger etc. the presence of animal depictions gives us the idea that these societies engaged in animal husbandry and hunting. However, petroglyphic compositions generally include hunting, religious ceremonies and mythological elements.

In the part of conclusion of the study, general information about Central Asian petroglyphs was given and the problems experienced during petroglyph research were discussed. The elements that caused the extinction of petroglyphs and the solution proposals for their prevention were included. In the part of attachments behind the part of result, the pictures related to the subject were given.

Key words: Central Asian Petroglyphs, Research History, Middle Age, Old Age, Pictures